

CSABA LÁSZLÓ

Újra itt a nagy válság?¹

2009 tavaszán, amikor e sorokat írom, minden korábbinál borúlátóbb elemzések látnak napvilágot a globális gazdaság és benne Magyarország helyzetéről. Hétről hétre kedvezőtlenebb számokkal szembesülünk, és a fellendülés ideje egyre távolabbra tolódik. A borúlátó jóslatok különösen hajlamosak arra, hogy önmagukat beteljesítsék, ezt jól tudjuk. És az sem kétséges, hogy a pénzügyi rendszer tíz-tizenkét évente megfigyelhető összezuhanásáról – amit udvariasan korrekciónak neveznek az elemzők – sosem tudható, pontosan mikor jön, és meddig tart. Csak egy valamit tudunk róla biztosan: véget ér.² Ez még az Egyesült Államok legnagyobb megrázkódtatását jelentő 1929–33-as válságra is igaz. Sosem fordult elő tehát, hogy beteljesült volna a marxi profécia, és a piacgazdaság önmagát számolta volna föl, vagyis a szakadatlan visszaesés az államosítások sorozatával tartósan és visszafordíthatatlanul kiszabadította volna a palackból a kommunizmus kísértetét.

A következőkben két fő kérdésre keressük a választ (természetesen a teljesség igénye nélkül és a közérthetőséget szem előtt tartva, lehetőleg elkerülve a szigorúan szak tudományos értekezésekben szokásos kitérőket, lábjegyzetelést és dokumentálást): 1. Megismétlődik-e a történelem, és a piacok meg az állami beavatkozás szerencsétlen elegye pusztító reálgazdasági depresszióba taszítja-e a világot; 2. Miféle új világ vár reánk a válság elmúltával?

Mit tudunk a válságról? Elméleti alapok

A piacgazdaságot kialakulása óta jellemzi a gazdasági tevékenység hullámlása. A közgazdaságtudománynak fontos tárgya a cikluselmélet és a pénzügyi visszaesések elemzése is. Talán nem egészen véletlen, hogy e témához érdemben nem a kockázatokat elvileg nullára szorító pénzügyi közgazdászok és a nyugati elméleti főáram jelentős részben efféle kérdéseket elemző nagyjai tudnak és kívánnak hozzászólni (ők mostanság inkább hallgatnak vagy magyarázkodnak), hanem a gazdaságtörténészek és a történeti-intézményi kérdések iránt még érdeklődő közgazdák.

A témakörben meghatározó munkát tett le az asztalra 1979-ben (és legutóbb 2005-ben) Charles Kindleberger,

aki a válság lélektani tényezőit emeli ki. Tanulságos, hogy a főként a XIX. századra összpontosító elemzés nem a gazdasági fundamentumokkal, a pénzteremtés sajátosságaival, a visszaélésekkel és a szabályozók hibáztatásával érvel, ahogy a tankönyvekben szokásos, hanem a piacok szereplőinek önbeteljesítő várakozását emeli ki.

Hasonlóan gondolkodik a gazdaságtörténész Barry Eichengreen (2003), aki a megelőző, 1997–99-es krízist vizsgálva mutatja be a pénzügyi válságokat: elemzésében az információfeldolgozás tökéletlensége, az utóbbit ellensúlyozni kívánó szabályok és szabályozók erőtlensége látszik meghatározónak. Ő sem a piac természetére vezeti vissza a kilengéseket.

Végül, de korántsem utolsósorban Lámfalussy Sándor nemrég magyarul is kiadott kötete (2008) emelhető ki. Lámfalussy a piaci szereplők tanulási képességének és a történelmi emlékezetnek a hiányát, valamint az ebből adódóan rendre újjászülető piaci mítoszok – nem elméletek! – szerepét húzza alá. Értelmezésében a válság eltakarítja a felelősöket mind a pénzintézetek, mind a szabályozó hatóságok éléről. Az új vezetők viszont újszülöttként maguknak tulajdonítják a piac önkorrekciójaként kialakult javulást. Hamarosan erőt vesz rajtuk a növekedési ösztön, és végtelennek tekintik az expanziós lehetőségeket. Nem törődnek azzal, hogy egyetlen piac se bővíthet szakadatlanul, ezért rendre növekményi érdekeltséget vezetnek be. És amikor kiderül, hogy a piac mégsem nő olyan gyorsan, mint kellene, elkezdődik a könyvek szépitése. Bizony, nagy a különbség aközött, hogy valakinek nincs kétes követelése, vagy csak a könyvében nincs kétes követelése. Utóbbi tudatában a szereplők elbátortalanodnak, eladási hullám és pánik tör ki, az árfolyamok összeomlanak, majd kezdődik minden előlről.

Ha valaki nem tudná, hogy az elmúlt három évtizedben minden visszapillantó stúdiumot, így a gazdaság- és az elmélettörténetet is margóra szorították a gazdasági és üzleti felsőoktatásban, akkor talán meg is lepődhet azon, hogy az ilyen egyszerű dolgokkal miért nincsenek tisztában azok, akikre tartoznak, s miért lépnek másodszor is ugyanabba a folyóba. És akkor még nem szóltunk arról, amit Hayek (1974/1995) a tudás látszatának nevezett: hogy a kockázat kezelésére és a gazdasági folyamatok előrejelzésére szolgáló modellek, ha fenntartás nélkül hisznek bennük s nem körültekintően alkalmazzák őket (eszköz helyett céllá válnak), akkor maguk is hozzásegítenek a gazdasági döntések ciklust erősítő voltához. Lord Eatwell (2007), az egyik legtekintélyesebb angol közgazda a válság kitörése előtt évekkal felhívta erre a figyelmet, de intése süket fülekre talált. A „szakemberek” hitelt adtak annak a városi legendának, hogy az Egyesült Államoknak mérete miatt nincs is egységes ingatlanpia-

1 A szerző előadásokat tartott az Ybl Klub, a Magyar Külkereskedelmi Bank, a Budapesti Értéktőzsde, a Politikatudományi Társaság és a Magyar Menedzser Szövetség egymást követő rendezvényein, ez a tanulmány az ott elhangzott előadásokhoz fűzött kritikai észrevételek figyelembe vételével készült.

2 A G20 előkészítő dokumentuma szerint akár 2010-re. In: Financial Times, 2009. március 28–29.

ca, vagyis nem képzelhető el ingatlanbuborék létrejötte az egész országban egyidejűleg. Elhitték, hogy a kockázat kiszámítható és ügyes technikákkal/trükkökkel a világ egészére szétteríthető, következmények nélkül. Elhitték, hogy csak napsütéses idő lehet a világgazdaságban, eső, hófúvás immár soha többé. Lehet most azon élcelődni, hogy efféléket a húszas, hatvanas és kilencvenes években is hittek, s e hittek bizony sokkal inkább mozgatták a piaci szereplők tényleges döntéseit, mint a kemény tények és a gazdasági alapok.

Ma már részletes és alapos elemzések olvashatók arról, hogy miként tört ki és terjedt el a másodlagos jelzálogpiacról indult, majd a globális pénzrendszerre szétterjedt válság (Swan, 2009; Shin, 2008; Györfly, 2009). Ezért ehelyütt csak a legfontosabb megállapításokat összegzem. Mindenekelőtt azt, hogy szó sincs arról, amit naponta hallunk és olvasunk, hogy itt egy tökéletesen szabályozatlan *piac szabadult* volna el, s dühöngésének következményeit nyögi ma az egész világ, míg a kormányok felvilágosultsága ki nem segít a bajból mindnyájunkat, ahogy a G20 és az Európai Unió 2009 eleji kezdeményezései, a bankállamosítások és a világméretű szabályozó hivatal sűrű nemet megnyilatkozások mind ebbe az irányba mutatnak.

Az idézett – és az azóta megjelent – elemzések rendre kiemelik, hogy a pénzügyi szféra – mindnyájunk tapasztalatával egybevágóan – bizony nem szabályozatlan, hanem erőteljesen szabályozott volt, és az is maradt. A szabályalkotók pedig egyfelől valóban passzívnak bizonyultak, amennyiben nem éltek az amerikai törvényhozás által az Enron-botrányt követően megszigorított törvények adta lehetőségekkel, másfelől viszont nagyon is szorgosan tevékenykedtek. Ugyanis sokféle kézzel fogható intézkedéssel és tettel – például a lakáshitelezés kvázi államosításával, a hitelkihelyezések „politikai korrektségének” vizsgálatával, az „együttérző konzervativizmus” jegyében a nincstelenek lakáshoz juttatásának szorgalmazásával vagy éppen a kokázatterítő „pénzügyi újítások” elterjedésének eltűrésével, valamint a hitelezési túlfutás engedélyezésével és az esetleges visszaesés elleni biztos FED³ fellépés kilátásba helyezésével⁴ – *maguk járultak hozzá a kisiklásokhoz*. Ez bizony nem a szabadjára engedett piac, hanem a közgazdaságtanban *kormányzati kudarc*ként megismert eset.

3 FED: az Amerikai Egyesült államok jegybankja

4 Ennek egy része a verbális intervenció, másik része a Greenspan által 1987, 1992, 1996, 2001 és 2006 idején alkalmazott gyakorlat, ami konkrétan azt sugallta, hogy semmilyen lufi kipukkadását nem néznék tétlenül, vagyis a piac öntisztulását gátolták és az egészséges félelmet kiiktatták, mi több, ezt még vívmányként is méltatták (a pénzügyi sajtóban).

5 Forrás: IMF Survey, 19 March, 2009, elérhető: www.imf.org, letöltve aznap.

Mit mutatnak a tények?

Miközben a válság jelentős részben, mint láttuk, tudati, lélektani tényezőkből adódik és rajtuk keresztül hat, egyáltalán nem közömbös, hogy a statisztikában mérhető számok mit mutatnak. Hiszen közismert, hogy hőérzetünk a lázat esetleg egyáltalán nem érzi, máskor túlreagálja, ezért ha lehet, mérni kell a tüneteket. Az Európai Központi Bank statisztikája a múlt eseményeit tényszerűen mutatja, ezért érdemes támaszkodni rá, míg az előrejelzések közmondásos bizonytalanságára ismételten föl kell hívni a figyelmet. Ahogy a piaci elemzők 2008 tavaszán a forint erősödését ellenállhatatlannak és tartósnak vélték, 2009 tavaszán az ellenkező vélekedés többségivé válása még nem jelent tényszerűséget. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a gazdaság valós teljesítményét általában tizenkét-tizenöt hónap késéssel ismerjük csak meg szerte a világon, és az előzetes adatoknak néha az előjele is megfordulhat.

Mai ismereteink szerint a világgazdaság teljesítménye 2007 után 2008-ban is pozitív volt, ha a lassulás irányzata nem is kérdéses. Az Egyesült Államok GDP-je a negyedik negyedévben 3,8%-kal csökkent, ezzel az éves adat pozitív tartományban maradt. 1,1%-os visszaesés alakult ki Japánban, viszont pozitív érték, 0,9% volt a GDP növekedése az Európai Unió esetében. Igaz, az IMF-nek az e tanulmány lezárásakor kiadott előrejelzése 2009-re egy százalékot el nem érő, konkrétan 0,9% -nyi csökkenést vár, 2010-re azonban ismét pozitív adatokra számít,⁵ és hozzá hasonlóan az Európai Központi Banktól a Világbankig a legtöbb előrejelző is. Ha ezek a számok nagyjából helytállóak, akkor biztosan csak azt tudjuk, hogy *az utolsó igazi nagy és mély, a világgazdaság egészét hosszabb időn át megrázó válság három évtizede, a második olajárrobbanást követően ment végbe*. Az áremelkedések éves üteme az ECB februári havi szemléje szerint az euró-övezetben 3,3 %, az Egyesült Államokban 3,8 % és Japánban 1,4% volt, vagyis deflációról beszélni nem érdemes. Mivel a depresszió sok éven át megfigyelhető, legalább évi 4-5%-os általános visszaesést jelent, erről sem érdemes beszélni. Az európai munkanélküliség 2009 februári 8,4%-os, az amerikai 6,1%-os, a japán 4,1%-os mértéket ért el. Ez rosszabb, mint az évtized átlaga, de jobb, mint a kilencvenes éveké volt. Vagyis egyelőre még a makromutatók nem jeleznek páratlan mértékű, a rendszer egészét megrázó, az időnként szokásos visszaesésnél nagyobb megrázkódtatást. Persze kialakulhat, nem vagyunk bebiztosítva semmi ellen, de ez egyelőre a jövő zenéje. S miközben rengeteget olvashatunk a globális pénzügyi rendszer kártékony voltáról, a számok arra utalnak, hogy a világméretű viszontbiztosítások rendszere, főleg a fedezeti alapok és a származékos és ellenügyletek révén a reálgazdaság azonnali és önerősítő összeroppanását 2007–2008 során

(még) sikerült elkerülni. Ez bizony nem az 1929–33-as időszakot idéző fejlemény, és az összképet érinti!

Miről olvashatunk akkor nap mint nap a híradásokban? Kézenfekvő, hogy a pénzügyi megrázkódtatás elsősorban magát a pénzintézeteket érinti, sok tízezres elbocsátásokkal, leépítésekkel, átszervezésekkel. Érinti nyilván a hitelből lakást vásárlókat, térségünkben a devizában eladósodottakat, és természetesen a reálgazdaság egyes ágazatait. Az előzőekhez kötődően az építőipar, azután a „nélkülözhető” tételeket gyártó autóiipar, az idegenforgalom és a vendéglátás, így a közlekedés is, és persze a kiskereskedelem is megérzi a visszaesést, nem is kevésbé. Ha a befektetési bank mint ágazat nagyjából felszámolódom, ugyanazért a felsorolt többi ágról, a hírközlésről, az oktatásról vagy épp az egészségügyről aligha mondhatjuk el. Az Egyesült Államokban gondok forrása lesz, hogy a nyugdíjrendszerben a vállalati magánalapokat – ezen belül a saját cégbe fektetéseket – előnybe hozták az elmúlt években. Most ezek az opciók alig érnek valamit, a biztonságos öregkort nem alapozzák meg. Igaz, nem muszáj mindenkinek ma vagy néhány hónapon belül nyugállományba vonulnia. Ha az előzőekben vázoltakból a derűlátó forgatókönyv valósul meg, akkor három vagy öt év múlva – a történelmi trendek meghosszabbítása esetén – a jelenleg elveszítettnek látszó vagyon jelentős többlettel térül meg, és fiatalíthatóvá válik majd. Ugyanakkor Európa nagyobb részét köztulajdonú nyugdíjrendszereit a pénzpiac válsága csak áttételesen és kevésbé érinti. Az öregedő földrész számára ez a fejlemény korántsem közömbös.

Állításunk szerint a legvalószínűbb az, hogy a pénzügyek mellett néhány, általuk közvetlenül érintett ágazatnak, nem pedig a világgazdaság egészének a visszaeséséről van szó. S miközben nem sugallnánk azt, hogy a piacgazdaság idegrendszerének jelentősége azonos volna mondjuk a gyógyvízkitermelésével, a tény azért tény marad. A közgazdaságtanban a *szektorális visszaesés* még nem ad alapot a nemzetgazdaságok összességének, a *világgazdaság válságának* megállapításához.

Merre keressük a kiutat?

Mint az ember, ugyanúgy a világgazdaság esetében is bizonyára veszélyes, de jobb esetben haszontalan a diagnózist megelőző terápia. Ha a jelenlegi megrázkódtatásorozat nem a piac magára hagyása okozta, továbbá a visszahúzó oka a bizalom hiánya, és nem a pénz(források)é, akkor tévúton járnak azok a még oly nagy nevű elemzők és döntéshozók is, akik az összkereslet élénkítésével, egyfajta világméretű antidepresszáns felszolgálásával (Krugman, 1998) próbálkoznának. Szerkezeti gondokat ugyanis nem lehet keresletélénkítéssel, pénzbepum-

pálással enyhíteni. Az egyik esetben a Nobel-díjas Robert Lucas (1976) által feltárt összefüggés érvényes, amely szerint a mai költségek látva az emberek holnap inflációt várnak, és megtakarítanak, pont fordítva tehát, mint azt Keynes vélte. Ez magyarázza Japán elvesztegetett kilencvenes évtizedét. A rosszabbik esetben – mint Nyugat-Európában a hetvenes években – elköltik a pénzt, főleg állami programokra, a munkahelyek védelmére. Ekkor azonban nem a termelés nő meg, hanem az infláció – ez a most már tankönyvekben sem ismeretlen *stagfláció* esete.

Miközben a pénzhez jutás (likviditás) közvetett eszközökkel való bővítésére világszerte és itthon is számos intézkedés történt már, ez csak tüneti kezelés. A bizalom visszatértét aligha lehet állami költségekkel, vagy éppen a kamatok lenyomásával elérni. Pontosán ezért teremtett veszélyes precedenst az amerikai jegybank, amikor a szinte nulla kamatlábbal kiadta a kezéből a gazdasági folyamatok monetáris eszközökkel való befolyásolásának lehetőségét. Mivel az amerikai költségvetés már a Bush-korszakban is költséges volt, ennek további erőltetésével aligha lehet a gazdasági szereplőket meghatni. Jól látható, hogy az amerikai és a nemzetközi tőzsdék 2008 negyedik negyedéve óta hetes távlatban már egyáltalán nem reagálnak sem a kamatlépésekre, sem a kormányzati költségek növekedésére. Egy-egy cég vártnál jobb eredménye, vagy az immár – olcsóságuk okán – átvételi célponttá vált jó hozamú cégek vétele, a tartósan alacsony olaj- és nyersanyagárak, a kiszámítható gazdasági környezet, a továbbra is zajló innovációk, a kisvállalkozások egy körének életképessége és kezdeményezése, a szerkezeti változások sora az, amelynek révén előbb átmeneti, majd tartósabb tőzsdéi majd reálgazdasági élénkülés alakulhat ki. Ennek időpontját nem tudjuk, de *bizonyára nem fél évtizednyi vagy évtizednyi távlatról van szó*, mint mondjuk az EU-projektek, a környezetvédelem, a felsőoktatás vagy épp az ország területi berendezkedésének átszabása esetén, amikor ez a szokásos és értelmes lépték.

Ekkor ismét időszerűvé válhat az a felismerés, amelyet Navratil Ákos (1944/2008) fogalmazott meg a világgazdasági válság és a hadigazdálkodás tapasztalatait összegző előadásában. Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy az állami beavatkozás elharapózása egyfelől lelassítja a piac öntisztító hatását – ezért is húzódott el Amerikában a visszaesés egész 1936-ig. Másfelől az állami intervencionizmus állandósulása kioltja a gazdasági alkalmazkodás mikroöszöntőit és a magántulajdont jellemző növekedési hajlamot, ezért a tartós pangás réme valóssággá válhat.

Ebben az összefüggésben veszélyes és az elmélet által sokszorosan kárhóztatott az ügyintéző gazdaságpolitika (németül *punktualistische Wirtschaftspolitik*) megnyilvánulása és egyben a kiutat megalapozó stratégiai és egybe-

rendezett gondolkodás hiányára vall (EZ JÓ ÍGY?), ha az egyes kormányok konkrét érdekcsoportok nyomásának engedve kapkodnak, mint Bernát a ménkü után. A konkrét ügyek száma végtelen, a kormányzókéesség meg az egyik legszűkebb erőforrás. Magyarország a példája annak, hogy ha egy kormány mindent magára próbál vállalni, semmit sem ér el, és a legszűkebb állami feladatok, mint a köz- és jogbiztonság, az árstabilitás, az államháztartás kiegyensúlyozása sem láthatók el. Az érdekcsoportok uszályába kerülő kormányzás, mint Mancur Olson (1987) negyedszázada írt és magyarul is megjelent kötetéből tudjuk, a lemaradó nemzetek sajátja.

Ha a válság természetéről szóló diagnózisunk legalább részben helyes, akkor a kiút semmiképpen sem lehet a „válságellenes politikának” elnevezett, ódivatú és számos ok miatt eleve kudarcra ítélt kormányzati sürgés-forgás. A kormányzatnak – globális együttműködésben – a kiszámíthatóság megőrzésével célszerű a bizalom visszatértét előmozdítani. Nem maga kelti a bizalmat, még kevésbé a bizalom hatására meginduló beruházást és növekedést, hanem a feltételeinek létrejöttéhez járul hozzá. A rossz példaként említett FED ellenében ezt teszi az Európai Központi bank, amikor nem fut a piaci hangulat után, viszont nem is folytat doktriner kamatpolitikát. Nem reagál az euró árfolyamának alakulására, de figyel a munkanélküliség szerkezeti elemeinek erősödésére a nagy országokban. A növekedésnek ugyanis az egyik legfontosabb feltétele – és a bizalom visszaszerzésének záloga – az árstabilitás,⁶ ami a hosszabb megtérülésű befektetéseket is kiszámíthatóvá teszi, további feltételei pedig a jogbiztonság, a hosszabb időre kiszámítható, egyszerű, átlátható, nem önkényes alkalmazásoktól szenvedő közteher-rendszer.

Számos elemzés – köztük a 2009. februári, a lisszaboni célkitűzéseket elemző bizottsági – mutatott rá arra, hogy

6 Ez az EKB értelmezésében évi két, a közgazdasági konvenció szerint legfőljebb évi három százalékos áremelkedést jelent. Idéztük a számokat, amikhez hozzáteljük a 200–2007 közötti évi átlag 2,2%-os euróövezeti inflációt. Vagyis szó sincs, átmenetileg se, depresszióról, se a növekedést állítólag gúzsba kötő pénzpolitikai merevségről.

7 Csak a rend kedvéért: a vizitdíj bevezetése egy totálisan államosított rendszerbe elvileg se reform, hasonlóképp a tandíj sem az a tonnatervekre épülő felsőoktatásban, ahol a diák- és az óraszám mellett semmiféle minőséget és teljesítményt értékelő mutató szám sincs. Angliától eltérően például az egyetemek finanszírozását a 2008. márciusi, állítólag mindent kisiklatott népszavazás előtt sem határozza meg az oktatói kar publikációs teljesítménye, vagyis itt sem volt reform. A hivatali állások kiszervezése jobban fizető külső cégekre ugyancsak nem reform, a szakigazgatás szétkergetése és amatőrökkel való feltöltése szintén nem az, a vállalati személyzeti megoldások kormányzatba ültetése megint csak nem. Ha a magyar nyelv találékonyágával élünk, helyes mindeme közkedvelt mozzanatokat a Darányi-kormány alatt meghonosodott racizás kifejezéssel illetünk. Ennek tartalma: az államot a „kevesebből-többet” NDK-s elven működtetjük, ami a működési mód átszabásától kb. olyan messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

az európai földrész viszonylag gyenge növekedési teljesítményének nem olyan konjunkturális okai vannak, amelyeket egy kis pénz bepumpálásával egykettőre orvosolhatnánk. Szerkezeti gondokról van szó, alacsony a K+F és így az innováció, nem elég kiterjedt a kisvállalkozások köre, nem elég széles körű a foglalkoztatás, túl sokakat fizetnek azért, hogy meg se jelenjenek a munkanélküliek a munkapiacra, rövid a munkában töltött idő stb. E mozzanatok egyike sem a világ pénzpiacához kötődő gyengeség, így attól független, távlatos orvoslásra van szükség. Például a foglalkoztatás ügyét az oktatás, a deregulálás és a köztehercsökkentés együttese is csak középtávon képes elérni.

Merre tovább, Magyarország?

Az előadottakból már két előzetes megjegyzés adódik. Egyfelől: bizonyára nem követhetjük ama felhívásokat, amelyek a „múltat végképp eltörölni” kívánják, és egy eddig sosem látott irányban konstruálnák át a mai világot, s benne hazánkat. A XX. század szörnyűségei után a kísérletezést célszerű abbahagyni, inkább a mai világban még működő elemek megőrzésére és javítására kell összpontosítani. Másfelől nyilván az sem járható út, hogy a fennálló viszonyokat önértéknek és eleve védelmezendőnek tekintsük, és minden módosítást eleve népnézésnek, a szegények kizsebelésének minősítsünk, anélkül hogy elő- és utókalkuláción alapuló hatásvizsgálatokat végeznénk az egyes konkrét ügyekben.

A magyar gazdaság fejlődését hosszabb távon vizsgáló elemzések (Muraközy, szerk. 2009; Sajó, 2008; Csaba, 2009; Mihályi, 2008; Bod, 2008) egyaránt arra utalnak – eltérő hangsúlyaik mellett is – hogy az ország szekere nem 2008 októberére, még kevésbé a nemzetközi szervezetekkel megkötött megállapodás hatására jutott kátyúba. A növekedés lelassulása 2003 óta figyelhető meg, a megszorításokon és az átrendezéseken túlmutató nagy átszabásokra, rendszerreformokra 1997, a nyugdíjreform óta nem került sor. Különösen szélessé nyílt az olló „költészet és valóság” közt 2002, de még inkább 2004 augusztusa óta, amikor a nagy változásokat ígérő, hetente módosuló, beavatatlanok számára nagy ívűnek tetsző programok sorát szózuhatag népszerűsítette és néhány kis jelentőségű gyakorlati kísérletre került csak sor.⁷ A reformtalanság okai komplexek és elemzésük túlmutat e tanulmány keretein, de a következmény kétségtelenül a teljesítmény csökkenése és a nemzetközi versenyképességi rangsorok mindegyikében kimutatható erőteljes lemaradás. A pénzügyi sebezhetőség nyilvánvalóvá és közvetlenné válása csak tetézte a korábban is meglévő és irányzatában előre látható nehézségek halmazát.

Ha pedig megállapítottuk, hogy a fejfájás oka nem agydaganat, akkor nem a koponya felnyitására vonatko-

zó ismeretek elsajátítása, még inkább gyakorlati kipróbálása jelenti a sürgős, még kevésbé a fontos feladatot.

A mára kialakult helyzetet elemezve, rá kell mutatnunk arra, hogy egy szociális robbanás fenyegetésének árnyékában óvatosan kellene bánni a bizonytalan kimenetelű és hosszú átfutású tervezeteknek minden feltétel nélküli erőltetésével, bármely ideológia – beleértve az ideológiamentesség reformszövetségi és bokrosi ideológiája – hangsúlyozása mellett is (Soós, 2009). Minden reform ugyanis felülről kezdeményezett, egyberendezett, több év alatt végbevitt és nem utolsósorban – legalábbis polgári demokráciákban – *a társadalom többségének támogatását bíró vállalkozás*, vagyis egyáltalán nem a törvényhozás pillanatnyi ötven százalék plusz egy szavazatára építő módosításokat jelent. Nyilván igaz, hogy nincs változás érdeksérelem nélkül, de például az a Margaret Thatcher által bevezetett megoldás, amely szerint a munkavállalók mindegyikét – nemcsak a szabad szakszervezet vezetőségét – meg kell szavaztatni ahhoz, hogy a reprezentatív többség véleménye alapján indulhasson a sztrájk, sok mai bolhacirkusznak elejét vehetné. Hasonlóképpen a kormányzás egészének távlatossága, tartalmi vonásainak ismertsége mellett ne állíthassa senki, hogy az uniós agrárkifizetések mérséklődése „meglepetésként érte”, mondjuk a 2014 utáni időszakra vonatkozóan.

Mi tehát a teendő? Az előadottak alapján nem osztjuk azt az Amerikából terjedő tévhitet, amely ismét a kormányzati szabályozás feladatában megbukott közszereplők kezébe tenne mértéktelen és ellenőrizetlen hatalmat, például a pénzügyi szervezetek államosításának és a szerződések visszamenőleges módosításának megengedésével (*Wall Street Journal*, 2009. március 29. Geithner pénzügyminiszter terveiről). Egészében véve is, miközben elismerjük a válságenyhítő napi intézkedések szükségességét, óvnánk attól, hogy a máról-holnapra élés a kormányzás tartalmává magasztosuljon. Hasonlóképpen óvnánk attól, hogy a nagy bizonytalanságú előrejelzések vitája elvegye a figyelmet a távlatos, bizalom erősítésére alkalmas intézkedések meghirdetése és megvalósítása elől. A távlat szavahihető képviselője a visszaesésből kivezető legbiztosabb út lehet.

Magyarország esetében a valódi kérdés nem az, hogy szükség van-e újabb pénzügyi kiigazításra. Inkább az a valódi kérdés, hogy *mi célból, minek az érdekében, milyen technikával és távon, és kinek a hasznára* történjenek ezek a lépések. Hiszen más az, ha az első, s más, ha az utolsó száz nap gazdasági programját készítjük. Más az, ha a „cél a küzdés maga”, s más, ha a cél mondjuk az euró bevezetése, a foglalkoztatás erősítése, a közpénz-

ügyek átláthatóságának megvalósítása, *a tartós és érdekelhető növekedési pályára való ráállás*.

A nemzetközi tapasztalatok szerint nagy jelentősége van annak, hogy a társadalom hitelt ad-e bizonyos személyeknek és programoknak, hajlandó-e bizonyos célokat magának tekinteni, a szereplők mellett a folyamat belátható jó kimenetelében bízni, avagy sem. A sikeres reformok minden esetben erre az önerősítő körre épülnek. Nem az a kérdés például, hogy egyetlen adó nem módosításának a költségvetési hatása mekkora, hanem az, hogy kialakul-e a közterhek felhasználásával, célszerű költségű szerkezetével összefüggő közbizalom? Megvalósítható-e az egyszerű és mindenkire kiterjedő közteherviselés, a közterhek valóságos behajtásával? Látható-e, mire megy el a pénz? A gyorsan növekvő országokban bizony működött az a pozitív visszacsatolás, ami az átláthatóbb gazdálkodás, jobb adófejelem-alacsonyabb kulcsok vonalán haladva nem napok, de nem is évtizedek alatt növekedési tényezővé vált. És ez a válságtól függetlenül, azon túlmutatóan is bizonyára így van. S miközben nem az a kérdés, hogy előbb rosszabbnak kell-e lennie, mielőtt jobb lesz, az azért egyértelmű, hogy áldozatot csak belátható célok érdekében, bizalmi légkörben hoznak milliósámra a gazdaság szereplői. Ehhez nyilván szükséges, de nem elégséges feladat a pénzügyi összeomlás, köztük az árfolyam mélyrepülésének megakadályozása.

A kilábalást tehát a rövid-, a közép- és a hosszútávra szóló tervek szerves *egymásra épüléséből adódó többleterőforrások és az ezek táplálta önerősítő, jó körök* alapozzák meg. Például az euró bevezetése olyan középtávú cél lehet, ami a gazdaságpolitika egészének fazont ad. Vagy a szabálykövető költségvetéspolitikát, az áttekinthető, egyszerű és széles bázisú adózás, az állam közhasznú feladatainak – mint a köz- és jogbiztonság vagy éppen a környezetvédelem – visszametszése biztosan a kilábalás lépései közé sorolandó. Nem kétséges, hogy a gazdaságélénkítés eszközei közt minden kormány, a szocialista spanyol épp úgy, mint a konzervatív francia él a köztehermérséklés eszközével. Utóbbiról tudjuk, hogy nem csodaszor, önmagában nem teremt munkahelyet mondjuk képzetlen és a segély kultúrájában felnőtt emberek számára. Mégis, e lépés konkrét üzenet mindazoknak, akik a munkájukból kívánnak megélni: ha többet keresnek, több marad a zsebükben. Hasonlóképpen tudjuk, hogy az oktatás társadalmi-nevelő szerepének visszaállításánál a munka becsülete és a munkára foghatóságához nélkülözhetetlen társas készségek elsajátítása széles rétegek számára nem fog „magától” menni, utóbbiak foglalkoztatását pedig az állami segélyek aligha oldják meg.⁸

Ha a válság oka nem a pénzhiány, hanem a bizalmatlanság, akkor a legfőbb feladat éppenséggel a hosszabb távon is hathatós szerkezeti átalakítások elsőségének biz-

⁸ Például azért, mert a munkaadó inkább kifizeti az érintettnek, csak ne rontsa a levegőt a cég kapuin belül.

tosítása, az oda vezető középtávú intézkedések megalapozása – mondjuk a jól előkészített és több évre érvényes, egymásba fonódó költségvetési és adólépésekkel⁹ –, valamint a tűzoltó intézkedések által vélhetőleg elkerülhetetlenül okozott kár minimalizálása. Ennek érdekében lehetséges és szükséges is a könnyen ellenőrizhető, egyben konkrét hatású lépések megtétele, a mikro- és kisvállalkozásokat ellehetetlenítő szabályörvény felszámolása, a hihető és betartható pénzügyi tervezés és az ezen alapuló adóbehajtás mindennaposá tétele. A jó hír e tekintetben az, hogy a legnehezebb feladatokat, mint éppen az államadósság GDP-hez mért arányának és a deficitnek a csökkentését egy sor ország megoldotta. Ha ugyanis növekszik a gazdaság, és nem csinálunk új adósságot, az önmagában is kitorést jelent az ördögi körből. Ha nő a teljesítmény, önerősítő jó körök jönnek létre.

Néhány következtetés

Ebben a tanulmányban megkíséreltük, hogy a világ pénzügyi rendszerének 2007–2009 közötti megrázkódtatásából a reálgazdaságot érintő hatások közül a legfontosabbakat bemutassuk. Mivel a közgazdaságtan az arányok művésze, és feladatai közé tartozik mind a diagnózis, mind a terápia megfogalmazása, az írás elején azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy újra eljött-e a *nagy válság*, és erre tagadó választ adtunk. A második részben Magyarország gondjait taglalva rámutattunk azok hosszú távú és szerkezeti voltára. Mivel ezek nem a világ pénzügyi rendszeréből származnak, ezért a gazdaságpolitika akkor lesz hathatós és társadalmilag felelős, ha e hosszú távú nyavalyák megoldását nem rendeli alá a világ pénzügyi piacain megjelent pánikra adott reakcióknak. Miközben a nemzetközi környezet romlásához konjunkturapolitikailag is alkalmazkodni kell, a kiutat a *bizalom visszaszerzése, nem pedig a pénznek a gazdaságba pumpálása* jelenti.¹⁰ Utóbbi távlatos, felelős, hiteles és a korábbi évekkal szembe forduló, vagyis szakszerű gazdaságpolitikával oldható meg. Ennek lényege az, hogy van iránytűje, hosszabb távú célrendszere, egyértelmű és a világ működő részét jellemző értékva-

lasztása és ehhez kötődő, abba az irányba vivő középtávú stratégiája. Utóbbi nem a népgazdasági, hanem az üzleti terv értelmében és tartalmával fogalmazható meg, vagyis az egyes intézkedésekhez mértékeket, pénzeket és felelősöket(!) is rendelve. Jellemzője ennek, hogy előzetes és – a folyamatban rendszeresen különféle távra – utólagos *hatásvizsgálatok* születnek. Ilyenekre a jogalkotástól az adóbehajtásig, az egészségügytől az agrártámogatásig terjedő körben szükség volna, ami bár a gyakorlatban sosem volt erős, az elmúlt évtizedben meg végleg feledésbe merült. Ettől még akár meg is lehetne próbálni, hiszen eképp a döntéshozók folyamatos visszajelzéseket kapnának arról, nincs-e kátyú a kijelölt úton.

Ebben a közelítésben a foglalkoztatás, a munka alapú társadalom, a növekedés feltételeire összpontosító gazdasági kormányzás jelentik a sarokpontokat. Az államháztartás kiegyensúlyozása – fenntartható módon –, az árstabilitás, a jogállamiság és a szavahihetőség pedig egyfajta kézen fekvő keretfeltétel-rendszert jelentenek, nem pedig öncélt. A változások címzettjének és haszonélvezőjének pedig az egész társadalomnak kell lennie, mint azt a sikeres államokban tapasztalhattuk a korábbi válságok elmúlásával, akár évtizedes távlatban is.

Hivatkozások

1. Bod Péter Ákos (2008): Reform? *Magyar Szemle*, 17. évf. 4–5. sz.
2. Csaba László (2009): Hungary: a Janus-faced success story. In: Fosu, A. szerk.: *Country Role Models for Economic Success*. New York, UNU Press (megjelenés alatt), előzetes változata olvasható a WIDER intézet honlapján: www.wider.org
3. Eatwell, J. (2007): Risk assessment and systemic risk. In: ESTRIN, S.–Kolodko, G. W.–Uvalic, M. szerk.: *Transition and Beyond*. New York, Palgrave.
4. Eichengerren, B. (2001/2003): *Nemzetközi pénzügyi válságok- mit tehetünk ellenük?* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
5. Györffy Dóra (2009): Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. *Pénzügyi Szemle*, 54. évf. 2. sz.
6. Hayek, F. A. (1974/1995): A tudás látszata. In: HAYEK, F. A: *Piac és szabadság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
7. Kindleberger, Ch. (1978/2005): *Manias, Panics and Crashes: a History of Financial Crises*. 5. kiadás. New York, Wiley.
8. Krugman, P. (1998): Depression economics returns. *Foreign Affairs*, november–december.
9. Lámfalussy Sándor (2000/2008): *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
10. Lucas, R. A. (1976): Econometric policy evaluation: a critique. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, vol. 1. no. 1. 19–46.
11. Mihályi Péter/2008/: *Miért beteg a magyar gazdaság?* Budapest, HVG Kiadó.
12. Muraközy László, szerk. (2009): *„A jelen a jövő múltja”*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
13. Navratil Ákos (1942/2008): Irányító szempontok a közgazdaságtanban. In: Navatil Ákos: *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban* (Vál., szerk. és bev. Hild Márta), Budapest, Aula Kiadó, 303–329.
14. Olson, M. (1982/1987): *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
15. Sajó András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratelése. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 7–8. sz.
16. Shin, H. S. (2009): Reflections on Northern Rock: the bank run that

9 Nyilván semmi értelme annak, ha az elmúlt évek és a nyolcvanas évek gyakorlata szerint olyan adóátrendezésekkel próbálkozunk, amelyek „nem érintik a költségvetési egyenleget”, illetve olyan költségvetési lépésekre bonyolódunk, amelyeknek „nincs közvetlen adó- és járulékvonzatuk”, mert mindezek csak a bizonytalanságot erősítik. Igaz, tudjuk (Sajó, 2008; Mihályi, 2008), hogy e butaságnak látzó kétértelműségek és homályos, végrehajthatatlan szabályok a közigazgatás és a vele egybefonódott politikai és vállalkozó érdekcsoportok szempontjait szolgálják.

10 A bizalom alapozza meg a megtakarítást, főleg a háztartások körében, ami nélkül a beruházásoknak nincs fedezetük. A bizalom teszi hitelessé a hosszú távú – nyugdíj- és egészségbiztosítási és más előtakarékosági – takarékoskodási formákat támogató adókedvezményeket, illetve az ezekben történő tömeges befektetést is.

- heralded global financial crisis. *Journal of Economic Perspectives*, 23. évf. 1. sz. 101–119.
17. Soós Károly Attila: Mind Gyurcsány, mind a Reformszövetség javaslatai dermesztőek (Varga F. I. interjúja). *Menedzsment Fórum*, márc. 9. Elérhető: www.mfor.hu
- 18 Swan, P. (2009): The political economy of the subprime crisis: why subprime was so attractive to its creators? *European Journal of Political Economy*, 25.évf.1.sz. 124–132.